

АНАТОЛІЙ ПОДОЛЬСЬКИЙ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПАМ'ЯТЬ ПРО МИНУЛЕ: ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ В КРАЇНАХ СХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Нотатки з двох конференцій 2008 року в Берліні

Упродовж 2008 року в Берліні відбулися дві міжнародні наукові конференції, присвячені проблемам, пов'язаним з формуванням моделей історичної пам'яті в Європі про складне ХХ століття, та місцю в них історії євреїв, зокрема, історії Голокосту. Перша така конференція під назвою «Повернення минулого: пам'ять про Голокост у Східній та Центральній Європі після 1990 року» («Processes of Anamnesis: Memory of the Holocaust in East Central Europe after 1990») проходила 22–24 травня в приміщенні Угорського Колегіуму Університету ім. Гумбольдта в Берліні (Humboldt-Universität zu Berlin / Collegium Hungaricum Berlin), який і був натхненником та організатором цього наукового зібрання. Друга конференція «Внесок східноєвропейського єврейства до історії та ідентичності Європи» («The contribution of East European Jews to European History and Identities») була підготовлена Німецьким Фондом «Пам'ять, Відповідальність та Майбутнє» у співпраці з Німецькою Асоціацією Східноєвропейських Студій та відбулася в Центрі юдаїки Нової синагоги в Берліні 22–23 вересня. Одразу маю зазначити, що спільним у таких двох конференціях була не лише проблематика досліджень, а й абсолютно високий науковий, академічний рівень як окремих сесій, панелей, доповідей, так і конференцій у цілому.

Магістральною темою цих академічних зібрань була проблема осмислення єврейської культурної спадщини, історії Голокосту в країнах Центральної та Східної Європи після падіння комуністичних режимів у цих державах. Дискусія велася навколо питання про сутність і рівень інтеграції сюжетів

єврейської історії до наративу національних історій східноєвропейських країн, а також про сприйняття різними європейськими суспільствами подій Голокосту як складової власної історії та культури.

У таких дискусіях й обговореннях взяли участь науковці з деяких країн регіону, а саме: з Польщі, Угорщини, Чехії, України, Словаччини. Безперечно, активну участь у цих дискусіях брали наші колеги з Німеччини, котрі досліджують східноєвропейську єврейську проблематику. На жаль, на цих конференціях не було фахівців із багатьох інших країн цього регіону Європи, наприклад, країн Балтії, Балканського півострову тощо. Проте, незважаючи на певною мірою невелику репрезентативність, учасники конференцій отримали досить ґрунтовну картину щодо стану вивчення даної проблематики в Східній та Центральній Європі, а також домінуючих тенденцій щодо осмислення історії Голокосту в цих суспільствах. Це сталося завдяки високому рівню доповідачів та організаторів наукових зібрань.

Передовсім хотілося б відзначити загальні концепти та тенденції, що притаманні представленим країнам у вивченні та осмисленні даної проблематики. Вони характеризуються посткомуністичною культурою пам'яті, що сформувалася в цьому європейському регіоні після колапсу СРСР та інших тоталітарних режимів майже два десятиріччя тому. Головними рисами цієї культури пам'яті в царині осмислення єврейської історії ХХ століття є насамперед декілька чинників. Перший – зняття заборони на дослідження історії євреїв, зокрема, історії Голокосту, в східноєвропейських країнах, що в тій чи іншій формі існувала в попередні часи. Другий – це поступовий, досить повільний процес інтеграції цієї теми в національну історію та культуру згаданих країн, своєрідне повернення складного, неоднозначного, проте правдивого власного минулого. На цьому шляху країни, представлені на конференціях, за період з кінця 1980-х рр. мають різні досягнення.

Багато доповідей було присвячено вивченню та викладанню теми Шоа в сучасній Польщі. Наші польські колеги Магдалена Маршалек (Magdalena Marszałek, Humboldt-Universität zu Berlin), Ян Грабовські (Jan Grabowski, University of Ottawa), Магдалена Валігорська (Magdalena Waligorska, European University Institute, Florenz), Олександра Убертовська (Aleksandra Ubertowska, University of Gdańsk) та інші змалювали досить цікаву та об'ємну картину з осмисленням подій Голокосту в модерній Польщі. Головні її складові – це передовсім державна підтримка студій та викладання цієї проблематики (існування Центру з вивчення історії Голокосту при Польській Академії наук), в царині збереження пам'яті – догляд за об'єктами єврейської матеріальної архітектурної спадщини як за складовою частиною польської культури. Найважливіший чинник, як на мою думку, – це відкрите обговорення

в суспільстві надто непростих польсько-єврейських взаємин часів нацистської окупації, видання, наприклад, книжок Януша Гроса про жакливу колаборацію та поведінку поляків під час Голокосту на польських землях. Обговорення цих книжок тривало не з позицій звинувачення одних і канонізації інших, а з позицій історичної правди. Головним є формування погляду на історію польського єврейства як на частину своєї власне польської історії. Проте слід зауважити, що навіть у тоталітарні часи тема Голокосту не була такою замовчуваною, як на теренах радянської України. Були фільми Анджея Вайди, книжки Єжі Анджеєвського, зрештою, існував Єврейський Історичний Інститут (ЗИН). Відтак було закладено певні традиції.

Доповідачі з Угорщини, Чехії, Словаччини презентували аналіз стану цієї проблематики у своїх країнах. Було також представлено документальні та художні фільми, присвячені темі Шоа, створені митцями цих країн. Ситуація за багатьма аспектами схожа на польську; в основному вона полягає в інкорпорації теми у власну національну історію та культуру. В Будапешті створено Національний Музей історії Голокосту, наукові дослідження з проблематики підтримуються державними інституціями. Про рівень досліджень з юдаїки в сучасній Угорщині докладно розповів професор Андреас Ковач (Andras Kovacs, Central European University). Проте, варто зауважити, що слід бути обережним із викладанням. Колега з Угорщини Брігіта Гантнер (Brigitta Eszter Gantner, Elte University, Budapest) підкреслила у виступі, що в багатьох навчальних закладах вчителі та учні виявилися не готовими сприймати тему, оскільки після того, як Угорщина стала учасником Європейського Союзу, викладання теми Голокосту стало обов'язковим, і чиновники активно почали виконувати нові настанови. Було проведено багато презентацій, присвячених відображенню теми в сучасній чеській та угорській літературі.

Ще раз хочу наголосити, що ситуація з формуванням пам'яті про події Голокосту в Польщі, Чехії, Угорщині досить схожі. А от відстань у практичному підході до питання між цими державами і Україною є досить значною. Основний аспект відставання полягає в нерозумінні державними інституціями України того факту, що історія українського єврейства, зокрема, історія Голокосту, є частиною історії України. Внаслідок цього вся діяльність щодо збереження пам'яті про Шоа в Україні здійснюється громадськими організаціями без жодної підтримки держави, що, безумовно, дуже уповільнює процес правдивого осмислення власної історії.

Насамкінець маю написати декілька слів про організаторів цих надто важливих конференцій – німецьких колег. Безсумнівний факт, що в сучасній Німеччині вивченню та осмисленню історії Голокосту з відомих причин надається значна увага. Сучасна німецька історіографія намагається,

не приховуючи нічого, аналізувати всі аспекти, пов'язані з історією Голокосту на Європейському континенті, і саме німецькі науковці, будучи ініціаторами подібних наукових зібрань, створюють умови, аби колеги з інших країн могли долучитися до вивчення проблематики. Напередодні вересневої конференції, один з її організаторів – Німецька асоціація східноєвропейських студій – підготувала окреме число відомого наукового часопису «Osteuropa», присвячене внеску східноєвропейського єврейства в європейську культуру впродовж модерного часу. В цьому журналі, обсяг якого сягає близько 600 сторінок, представлено найновіші європейські дослідження, авторами яких були науковці з двадцяти країн Європи. Маємо нагоду вчитися...